

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Z zagadnień etymologii i semantyki przymiotnika "ciężki"

Author: Piotr Iwan

Citation style: Iwan Piotr. (2008). Z zagadnień etymologii i semantyki przymiotnika "ciężki". W: K. Kleszczowa, A. Rejter (red.), "Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii. T. 2" (S. 42-54). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Z zagadnień etymologii i semantyki przymiotnika *ciężki*

PIOTR IWAN

Niniejszy artykuł stanowi próbę spojrzenia na leksykę przez pryzmat jej etymologii, bowiem właśnie etymologia w znaczący sposób wpływa na znaczenie. Obserwacja zjawisk w czasie pozwala dojrzeć to, co współcześnie wydaje się niedostrzegalne. Odsłania te obszary języka, które w ujęciu synchronicznym wydawałyby się odległe od przedmiotu badań, a które u swych źródeł są z owym przedmiotem powiązane.

Sposób prezentowania leksyki w dalszej części tekstu chciałbym podporządkować interpretacji procesu konceptualizacji praindoeuropejskiego rdzenia **ten*. Mówiąc o konceptualizacji, mam na myśli kierunek rozwoju leksemów pochodzących z omawianego rdzenia, czyli pola semantycznego¹, w obrębie których organizować się będzie ta leksyka. Umożliwi to również pokazanie przymiotnika *ciężki* na szerszym tle etymologicznym, które odgrywało znaczącą rolę w procesie nominacji.

Praindoeuropejski rdzeń **ten* według słowników etymologicznych oznaczał 'ciągnąć' i na gruncie polskim z powodu wielu procesów fonetycznych doprowadził do powstania znacznej liczby leksemów opartych na obocznych formach tego samego rdzenia. Mamy więc: *ciąg-//cięż-//ciąg-//tęg-//tęż-//tag-//tąż-*. Jednocześnie wraz z procesem rozwoju fonetycznego następowała nominacja, która za podstawę przyjmowała właśnie te tematy słowotwórcze.

¹ Używam terminu „pole semantyczne” w jego szerokim znaczeniu, mieszczącym inne, szersze pojęcia np. „grupa znaczeniowa”.

Najbardziej rozbudowana oczywiście będzie klasa leksemów związana bezpośrednio ze znaczeniem praindoeuropejskiego rdzenia fundującego, czyli dosłownie z czynnością ciągnięcia. Podaję zaledwie kilka przykładów z powodów ograniczeń formalnych artykułu, ale również dlatego, iż leksemy z tej klasy najłatwiej wskazać przeciętnemu użytkownikowi języka polskiego. Mam tu na myśli: *ciągnąć* 'ciągnąć', 'iść, wyruszać, zmierzać', 'pozywać do sądu, apelować' (SStp); *ciągły* 'elastyczny, rozciągliwy', 'ciągnący się bez przerw, bezustanny' (SXVI); *ciągłość* 'rozciągliwość' (SXVI); *ciągnik* 'pojazd mechaniczny z własnym napędem, przeznaczony do ciągnięcia przyczep itp.' (SWJP).

Jeżeli rdzeń oznaczał 'ciągnięcie', to czynność ta musiała dotyczyć przestrzennych zmian położenia przedmiotów. W procesie tym istotną rolę odgrywały parametry przedmiotu, który podlegał ciągnięciu, czyli przede wszystkim jego wielkość oraz ciężar. Polszczyzna zarówno współczesna, jak i historyczna dostarcza wiele leksemów i ich derywatów nazywających te cechy i ściśle związanych z praindoeuropejskim rdzeniem. Są wśród nich: *tęgoba* 'ciężar, brzemie' (SPrsł); *ciężkość* 'ciężar', 'brzemienność', 'wielkość, duży stopień natężenia', 'uciążliwość, przykrość', 'trudność' (SStp); *ociężać się* 'stawać się ciężkim' (SXVI); *obciążający* 'stanowiący ciężar' (SXVI); *obciążenie* 'ciężar, coś co obciąża', 'ucisk' (SXVI); *ciężar* 'brzemie, ładunek, ciężka rzecz', 'ciężkość, waga właściwa przedmiotom, ciałom', 'uciążliwość, przykrość, trud', 'powinność, obowiązek, zobowiązanie; podatek, danina' (SXVI); *tęgi* 'mający dużą tuszę, duży, masywny, gruby', 'niemiękki, sztywny, twardy' (SW), *tęga* 'ciężar, ciężkość' (SW). W tej klasie leksemów pojawia się również kluczowy dla tego tekstu leksem *ciężki* 'ciężki', 'brzemienne', 'wielki a przykry', 'poważny (lud, przysięga, sprawa sądowa)', 'smutny', 'dokuczliwy, przykry' (SXVI).

Wymienione leksemy opisują podstawowe cechy przedmiotów, które podlegają czynności ciągnięcia. Rdzeń **ten* dał również podstawę do nominacji innych właściwości tychże przedmiotów i sytuacji z tą czynnością związanych, ponieważ przedmiot, który zostawał poddawany 'ciągnięciu', był *obciągany*, czyli 'obwiązywany, owijany' (SXVI); stąd też *obciągnąć* 'obowiązać, owinąć', 'cią-

gnąć coś, otoczyć jakieś miejsce' (SXVI); rzecz *obciągnięta* miała cechę *ociągłości*, czyli była 'obciśła' (SXVI), a przedmiot, którym ciągnięto, nazywał się *tęgło* 'to, co służy do ciągnięcia' (SPrsł).

Istnieje do tej pory grupa leksemów etymologicznie związana z praindoeuropejskim rdzeniem, a odnosząca się do właściwości fizycznych przedmiotów i substancji lub procesów prowadzących do uzyskania tych efektów, np.: *tężeć* 'stawać się tęgim, gęstnieć, krzepnąć, sztywnieć' (SL); *tężyć* 'czynić tęgim, zagęszczać, koncentrować', 'natężać, wyteżać, wysilać', 'napinać' (SL); *tężyzna* 'odporność fizyczna, siła, krzepkość' (SD). W tym miejscu warto przytoczyć interesujący przykład leksemu *tęcza* – od XV w. 'barwny łuk na niebie' (SBo), który pierwotnie przypuszczalnie oznaczał 'zbitą masę'. Powiązanie tego znaczenia 'zbita masa', czyli coś, co *stężało*, z podstawowym znaczeniem **ten* 'ciągnąć' dało *tęczę*, czyli coś, co *stężało* i *rozciąga się* w tym przypadku na niebie.

Również leksem *wstęga*, czyli 'pas materiału do wiązania' (SB), później także *wstążka* był przedmiotem potrzebnym do 'ciągnięcia' i utworzonym z praindoeuropejskiego rdzenia o tym znaczeniu.

Istnienie czynności ciągnięcia w rzeczywistości pozajęzykowej wymuszało na ludziach proces nominacji. Na początku nazywania i opisywania tejże czynności, następnie opisywania przedmiotów, a właściwie ich cech, na których czynność ta była dokonywana. Czynność ciągnięcia przedmiotów o dużych rozmiarach i dużej wadze fizycznej odczuwana była przez człowieka jako dyskomfort. Kolejnym więc etapem w procesie konceptualizacji rdzenia **ten* była jego interpretacja.

Liczną grupę stanowią leksemy, które zostały zaanektowane do terminologii prawniczej. Nazywają one najczęściej rodzaj zobowiązań prawnych chłopów wobec swojego pana i ich wykonawcę, wyrok sądowy, polegający na zajęciu mienia ruchomego w celu spłacenia długów lub też czynność wzywania do sądu². Oto niektóre z tych leksemów: *zaciąg* 'powinność kmiecia, obowiązek przewożenia ciężarów własnym zaprzęgiem'; *zaciągać* 'przewozić ciężary

² Szerokie opracowanie tego problemu odnaleźć można w pracy A. Zajdy: *Studia z historii polskiego słownictwa prawniczego i frazeologii*. Kraków 2005.

własnym zaprzęgiem na polecenie pana feudalnego'; *wyciądzać* 'wziąć w zastaw, zabezpieczyć zastawem'; *wyciąganie* 'pobieranie, ściąganie (należności, opłat)'; *wyciągnięcie* 'odejście kmiecia, opuszczenie wsi swego pana bez jego zgody'; *wyciążać* 'wziąć w zastaw, zająć sądownie'; *wyciążyć* 'pobrać, ściągnąć (należność, opłatę, daninę)'; *uciądząć* 'zająć w szkodzie, wziąć komuś zastaw, przeprowadzić egzekucję na mieniu dłużnika'; *ciądząć* 'przeprowadzać egzekucję na ruchomym mieniu dłużnika'; *ciądzanie* 'branie w zastaw, zajmowanie sądowe'; *ciąć* 'branie w zastaw, zajmowanie sądowe'; *ciąża* 'rzecz brana przez wierzyciela dla zaspakajania należnej pretensji, zastaw przymusowy', 'branie w zastaw, zajmowanie sądowe'; *ciążyć* 'brać w zastaw'; *ciążanie* 'branie w zastaw'; *ciążba* 'rzecz brana przez wierzyciela dla zaspokojenia należnej pretensji, zastaw przymusowy'; *ciążebnik* 'biorący zastaw, sekwestrator'; *ciążebny* 'wzięty w zastaw' (wszystkie leksemy – SXVI). Warto zauważyć, że SPrsł odnotowuje leksem *tęża* w znaczeniu 'konflikt, spór', który to właśnie swym znaczeniem mógł wpłynąć na kojarzenie rozpraw sądowych z kłótnią.

Przytoczone przykładowe leksemy powiązane z terminologią prawniczą mają wyraźnie odczuwalny związek z praindoeuropejskim rdzeniem, ale leksemy te nabierają pejoratywnego zabarwienia. Są one kojarzone z przykrą dla ludzi sytuacją bycia w niezgodzie z prawem, z uciążliwościami towarzyszącymi takiej sytuacji pozajęzykowej. Potwierdzeniem takiego spostrzeżenia mogą być utrwalone w frazeologii zwroty: *ciągać po sądach*, *ciągać przed sądy*, współlistniejące z leksemem *pozywać*, używanym w sytuacjach oficjalnych.

O bliskim związku etymologicznym z praindoeuropejskim rdzeniem można mówić również w przypadku leksemów, które współcześnie nie istnieją lub też całkowicie zmieniły swoje znaczenie. Również one wskazują swoją semantyką na odczuwany dyskomfort. Czynność ciągnięcia, a ciągnie się zazwyczaj przedmioty duże i ciężkie, wywoływała fizyczne poczucie dyskomfortu w postaci bólu, np. *ciągaczka* 'ból, łamanie, darcie w stawach' (SXVI), ale przede wszystkim odczuwane było jako kłopot, np.: *tęga* 'zmartwienie, udręka, trwoga', 'obrzydzenie', 'zniechęcenie, znużenie' (SStp); *tążyć* //

tężyć ‘tęsknić za kimś, za czymś, pragnąć czegoś’, ‘smucić się’ (SStp); *ociężliwość* ‘udręczenie, kłopot’ (SXVI); *obciążliwość* ‘udręczenie, kłopot, krzywda, szkoda’, ‘ciężar, obciążenie’ (SXVI). Być może wpływ na tę klasę leksemów miało przedstawione słownictwo prawnicze, ponieważ spotykamy wyrazy, których znaczenie odczuwane jest jako wynik wyroku sądowego, ale odnosi się już ono nie tylko do sytuacji sądowniczej, lecz ogólnie nazywa, oznacza coś przykrego, niemiłego, niekoniecznie związanego z wyrokiem sądowym, np.: *ciąga* ‘chłosta, bicie’ (SXVI); *ciężający* ‘karzący’ (SXVI); *uciągać* ‘ubliżać, uwłaczać, znieważać’ (SStp); *uciąganie* ‘ubliżanie, znieważanie’ (SStp).

Warto wspomnieć o czasownikach ruchu i operacji na przedmiocie, np.: *wyciągnąć* (gdzie), *ciągnąć* (co), *pociągnąć*, *wyciągnąć*, *wciągnąć* (USJP), u których współcześnie absolutnie nie wyczuwa się więzi etymologicznej z praindoeuropejskim rdzeniem **ten*.

* * *

Zaprezentowany zarys rozwoju praindoeuropejskiego rdzenia **ten* pozwolił na ukazanie przymiotnika *ciężki* na szerszym tle etymologicznym, ale również na wskazanie, wokół jakich pól semantycznych organizowała się leksyka, której fundatorem był tenże rdzeń. Był to sposób zamierzony, ponieważ tak różnorodny rozwój praindoeuropejskiego **ten* wpłynął na semantykę leksemu *ciężki*.

Chciałbym poddać refleksji znaczenie kluczowe dla tego tekstu przymiotnika *ciężki* oraz zjawiska towarzyszące temu leksemowi w historii języka polskiego. Analiza słownikowa znaczenia leksemu *ciężki*, odziedziczonego z epoki prasłowiańskiej, pokazuje, że od początku swojego istnienia prymarne znaczenie tego wyrazu jest niezmiennie. Wiązać należy to przede wszystkim ze stabilnym, odpornym na jakiekolwiek działania rzeczywistości pozajęzykowej funkcjonowaniem tego przymiotnika. Jego obecność i trwałe funkcjonowanie w polszczyźnie jest tym bardziej zaskakujące, że – jak zauważa Krystyna Kleszczowa – przymiotniki zakończone na *-ki* już w dobie staropolskiej były reliktem przeszłości, a fakt istnienia

tej formacji przymiotników³ „jest jednym z bardziej wyrazistych przykładów na niezależność życia leksemu od żywotności modelu słowotwórczego”⁴. Mówiąc o leksemie *ciężki*, mamy więc do czynienia z wyrazem o zatartej budowie słowotwórczej, ponieważ współczesny użytkownik języka polskiego odczuwa leksem *ciężki* już nie jako derywat, ale jako bazę derywacyjną.

Analizując znaczenia przymiotnika *ciężki*, bazując na słownikach polszczyzny historycznej, wygenerowałem osiem znaczeń tego leksemu. Oto one: 1. ‘mający dużą wagę’ (o właściwości fizycznej), 2. ‘wielki, mocny, silny’; 3. ‘dokuczliwy, uciążliwy, przykry, smutny’; 4. ‘ociężały, nieruchawy, niezgrabny, powolny’; 5. ‘trudny, niełatwy do wykonania’; 6. ‘poważny, groźny, niebezpieczny’; 7. O samogłoskach nosowych; 8. O kobiecie.

We wszystkich analizowanych przeze mnie słownikach polszczyzny odnotowane jest pierwsze znaczenie leksemu *ciężki*. Jest ono niezmiennie i stabilne, a odnosi się do najważniejszej, fundamentalnej cechy tego wyrazu – właściwości fizycznych przedmiotów, które opisuje. Trwałe funkcjonowanie leksemu *ciężki* w znaczeniu ‘mający dużą wagę, nie lekki’ jest oczywiste, ponieważ interesujący nas leksem był podstawowym, a może jedynym w staropolszczyźnie, który nazywał tę cechę. Także przyczyną niezachwianej obecności wyrazu *ciężki* jest immanentna cecha człowieka, którą stanowi nazywanie (także cech fizycznych) doświadczanych rzeczy, ich właściwości oraz relacji zachodzących między nimi. Również kolejne dwa znaczenia poświadczone są przez wszystkie słowniki.

Znaczenia 4–6 nie są odnotowane w *Słowniku staropolskim*, ale fakt, że dany leksem lub jakieś jego znaczenie nie jest obecne w jakimś słowniku, nie oznacza tego, że nie było go w ówczesnej polszczyźnie. Przyjmuje się więc, że mimo braku poświadczeń tego znaczenia w SS^tp jest ono trwałe, co potwierdzają kolejne słowniki.

Natomiast znaczenie 7 i 8 pojawia się tylko na pewnym etapie polszczyzny, który obrazują słowniki. I tak, znaczenie przymiotni-

³ K. Kleszczowa, opierając się na materiale staropolskim, wymienia 21 formacji z przyrostkiem *-ki*. Zob. E a d e m: *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*. Katowice 2003, s. 99.

⁴ Ibidem, s. 98.

ka *ciężki* w odniesieniu do samogłosek nosowych występuje tylko w SXVI. Wynika z niego, że na głoskę [a] mówiono *a ciężkie*. Takie użycie tego przymiotnika potwierdza ilustrujący je przykład: *Trecie [A] zowiemy ciężkim/ które ma kreskę prez się/ iako pożądný*. JanNKar-Koch D4v⁵.

Również peryferyjnym znaczeniem kluczowego dla tego tekstu leksemu jest przymiotnik *ciężki* w rodzaju żeńskim zarezerwowany na określanie kobiet brzemiennych. Użycie tegoż leksemu w tym znaczeniu SStp wymienia już na drugiej pozycji 'brzemienna', np. *Co mię zwodzicie, iżby ją anioł ciężką uczynił!* Rozm 55. Podobną sytuację odnajdujemy zarówno w SXVI – '*ciężarna, będąca w ciąży*': *a thak thego ma pani pożywać która cieszka chodzi*. Fal-Zioł I 155b, jak i w SL: '*ciężka, dziećmi chodząca*' *Niewiastka twoja cudzołożyła i chodzi ciężka z cudzołóztwa*. Radz. Gens. 38. Ostatnimi słownikami, które notują to znaczenie leksemu *ciężka*, są SWil i SW, przy czym w obu tych przypadkach znajdujemy kwalifikatory świadczące o wychodzeniu z użycia omawianego znaczenia tego leksemu. SWil podaje: *nieuż. ciężka* 'brzemienna, ciężarna', SW przy takim samym znaczeniu podaje kwalifikator, mówiący o archaiczności użycia interesującego nas leksemu w tym znaczeniu. Ma to związek ze zjawiskiem zastąpienia słowa *ciężka* innym leksemem, o łagodniejszym wydźwięku, a mianowicie – *ciężarna*, który to w tym użyciu, w pewnym sensie eufemistycznym, już na stałe wpisze się do polszczyzny.

Leksem *ciężki* jako przymiotnik parametryczny stanowi podstawę do tworzenia znaczeń metaforycznych. Obserwacja materiału językowego pozwala wskazać, z jakimi jednostkami leksykalnymi łączy się interesujący mnie wyraz.

Jak wiadomo, prymarną cechą leksemu *ciężki* jest określanie właściwości fizycznych przedmiotów, które opisuje; nic więc dziwnego, że łączy się z ogromną liczbą rzeczowników, nazywając ich masę fizyczną.

Analiza słowników polszczyzny historycznej pokazuje, że przymiotnik *ciężki* bardzo często znajduje połączenie z leksyką powiązaną ze sferą *sacrum*. Mamy w tej grupie sporo połączeń, np. *ciężka wina*, *ciężki grzech*, *ciężkie bluźnierstwo*, *ciężkie wyrzuty sumienia*. *Ciężki* oznacza w tych połączeniach 'wielki, śmiertelny'.

⁵ Skróty źródeł po przykładach podaję za słownikami, z których korzystam.

Człowiek bardzo często określa swoje położenie, sytuację życiową przez przymiotnik *ciężki*, np. *ciężka sytuacja*, *ciężki stan*, *ciężkie warunki*, *ciężka dola*. Określenia te dotyczą jakiegoś etapu życia, np. *ciężkiego dzieciństwa*, zastanej w nim sytuacji – *ciężkiej rzeczywistości*, *doli*; dlatego też kluczowy dla tego tekstu leksem łączy się również z wykładnikami temporalności: *ciężka chwila*, *ciężka godzina*, *ciężki okres*, *ciężki rok* w znaczeniu ‘trudna, przykra, uciążliwa’.

Leksem *ciężki* przenoszony jest również na pole działalności człowieka. Służy do określania jego pracy: *ciężka praca*, *ciężka robota*, *ciężkie obowiązki* ‘trudna, męcząca’ i jej efektów, np.: *ciężkie pieniądze*, *ciężka kasa* w znaczeniu: ‘zdobyta z trudem, wysiłkiem’, ‘duża’.

Przymiotnik *ciężki* również znajduje zastosowanie w wyrażeniach związanych ze stanem zdrowia, np. *ciężki stan zdrowia*, *ciężka niewydolność wątroby*, *ciężka choroba serca*, *ciężkie rany* czy *ciężkie obrażenia*, *ciężki poród*. Poświadczenia takich połączeń odnaleźć można w słownikach polszczyzny historycznej: *Gdy nogi cienkie a krótkie v białych głów znaczy ciężkie porodzenie*. GłabGad P7. (SXVI); *Też ten sirop iest dobry na kolikę ciężšką*. FalZioł I 25a (SXVI); *Z Lishkow Grzybieniuowych może być sirop pożyteczny naprzeciwko ciężskim gorączkam*. FalZioł I 92a (SXVI); *Skąd ciężskie kaszle, a smiertelne przychodzą*. FalZioł III 33a (SXVI). Przymiotnik ten w połączeniu z tematyką związaną z chorobami wskazuje na niebezpieczeństwo, zagrożenie zdrowia lub życia. Do tej grupy zaliczyć można również połączenia leksemu *ciężki* odnoszące się ogólnie do samopoczucia i stanu psychicznego człowieka: *ciężka chandra*, *ciężki kryzys*.

Również o relacjach międzyludzkich mówi się *ciężkie kontakty*, czyli ‘trudne’, a człowieka określa się *ciężkim*, czyli trudnym we współżyciu, lub jeśli kontekst wskazuje na jego umysłowość to znaczy, że mamy do czynienia z osobą niedomagającą intelektualnie.

Parametryczne postrzeganie świata obejmuje niemal wszystkie dziedziny życia. Dotyczy to także świata otaczającego, zjawisk atmosferycznych. Jeśli niebo jest pełne chmur, określa się je *ciężkim*. *Ciężkie* są też same chmury, czyli ciemne, nisko unoszące się nad horyzontem, a *ciężkie powietrze* to ‘powietrze duszne, wilgotne’. Również o zimie mówi się *ciężka* w znaczeniu ‘długa, uciążliwa’ i zapewne z *ciężkim mrozem*, czyli tęgim mrozem.

Nie sposób wyczerpać możliwych połączeń z leksemem *ciężki*. Wyżej przedstawione niektóre z nich wskazują na spory potencjał konotacyjny tego przymiotnika, oczywiście związany z jego polisemicznością. Warto jeszcze krótko wspomnieć o innej „zdolności” interesującego mnie leksemu, a mianowicie możliwości intensyfikacyjnej. Spełnia się ona najczęściej w przekleństwach: *do diabła ciężkiego, do ciężkiego licha, do cholery ciężkiej, do ciężkiej anielki*.

Przymiotnik *ciężki* odsyła do dostępnych percepcji zmysłowej jakości fizycznych. Jest on podstawą do użycie przenośnych dotyczących doznań sensorycznych takich, jak:

- **percepcja dotykowa:** *ciężkie walizki, ciężki jak kamień*. Percepcja dotykowa jest chyba jedyną, która nie ma śladów metaforyczności, bowiem przymiotnik *ciężki* w połączeniu z leksemami odsyła do swojego podstawowego, nie metaforycznego znaczenia, czyli dużej masy fizycznej;
- **percepcja słuchowa:** *ciężki głos, ciężkie akordy, ciężki huk, zgrzyt* (‘niski, tubalny, nieprzyjemny’);
- **percepcja węchowa:** *ciężki zapach, ciężkie perfumy* (‘intensywny, wyraźny’);
- **percepcja smakowa:** *ciężkie ciasto, ciężki obiad* (‘trudny do strawienia’);
- **percepcja wzrokowa:** *ciężkie meble, ciężka budowla* (‘masywna, bez wdzięku’).

Warto zauważyć, że interesujący mnie leksem łączy się ze wszystkim i klasami doznań sensorycznych, niemniej tylko w przypadku percepcji dotykowej, czyli odczuwania ciężaru przedmiotu, nie nadaje tym połączeniom znaczeń przenośnych. Sądzę, że jest to związane z prymarną, niezmienną funkcją leksemu *ciężki*. Natomiast w pozostałych połączeniach, naznaczonych metaforycznością przymiotnik *ciężki* pełni funkcję sekundarną, ponieważ dla percepcji słuchowej charakterystyczne są przymiotniki np. *cichy/głośny*, dla percepcji smakowej: *słodki/gorzki, słony/kwaśny* itd.

Chciałbym się jeszcze podzielić krótką refleksją wywołaną obserwacjami poczynionymi w czasie pracy nad leksyką historyczną. Inspiracją do spojrzenia na leksykę pod kątem jej stabilności był arty-

kuł K. Kleszczowej. Autorka uważa, że wyraz ma stabilną pozycję wtedy, gdy:

- „– ma zatartą strukturę morfemową [...].
- stoi w centrum rozbudowanego gniazda słowotwórczego,
- ma wysoką frekwencję tekstową,
- odnosi się do tych dziedzin, które są niepodatne na przemiany cywilizacyjne,
- ma wysoki stopień polisemiczności i szeroki (rozmyty) zakres znaczeniowy”⁶.

Odnosząc te wyznaczniki stabilności leksemu do interesującego przymiotnika *ciężki*, można wnioskować, iż realizuje on wszystkie wymogi, które powodują, że możemy go umieścić w grupie tych leksemów stabilnych.

Zatarcie lub całkowita utrata przejrzystości budowy słowotwórczej przymiotnika *ciężki*, która zaszła z powodu, o którym była już mowa, czyli zaniku produktywności sufiksu *-ki*, zapewne przyczyniła się do procesu leksykalizacji⁷. Stał on od tej pory w centrum rozbudowanego gniazda słowotwórczego. Warto jednakże tylko wspomnieć, że *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*⁸ odnotowuje aż 72 derywaty od przymiotnika *ciężki*. Praca ze słownikami polszczyzny historycznej pozwoliła natomiast dostrzec wysoką frekwencję tekstową. Również analiza semantyki interesującego mnie leksemu wykazuje wysoki stopień jego polisemiczności, co wpływa na jego łączliwość. Leksem ten nie zmienia znaczeń, ale jako przymiotnik parametryczny⁹ jest dodatkowo podstawą do tworzenia znaczeń przenośnych, o czym mowa była wcze-

⁶ K. Kleszczowa: *Stabilne w żywiole przemian. Ze studiów nad historią polskich przymiotników*. W: *Język polski w perspektywie diachronicznej i synchronicznej*. Red. K. Maćkowiak, C. Piątkowski. Zielona Góra 2004.

⁷ Termin „leksykalizacja” rozumiem jak Magdalena Pastuchowa w: *Leksykalizacja jako zjawisko wieloprzyczynowe*. In: „Issledovanija po slawjanskim jazykam”, Vol. 10. Seul 2005.

⁸ *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*. Red. H. Jardacka, T. I. T. Vogelgesang: *Gniazda odprzymiotnikowe*. Kraków 2001.

⁹ J. Apresjan: *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Wrocław 2000, s. 202.

ściej. Wreszcie ostatnia cecha: *ciężki* należy do tych leksemów, które najgłębiej sięgają w sferę życia każdego człowieka, stanowi podstawowy zasób słownictwa codziennego, bowiem „Badania historycznojęzykowe pokazały, że podstawowe słownictwo potoczne jest zarazem bardzo stare, sięga odległej przeszłości, czasów wspólnoty prasłowiańskiej i nawet praindoeuropejskiej”¹⁰.

Źródła i literatura

Źródła

- Boryś W.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 2005 – **SBo**.
 Brückner A.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 1993 – **SB**.
Inny słownik języka polskiego PWN. Red. M. Bańko. Warszawa 2000 – **IS**.
 Linde S.B.: *Słownik języka polskiego*. Lwów 1859 – **SL**.
 Skorupka S.: *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa 1993.
 Sławski F.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 1–5. Kraków 1962–1982.
Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego. Red. H. Jadacka. T. 1: T. Vogelgesang: *Gniazda odprzymiotnikowe*. Kraków 2001.
Słownik języka polskiego. Red. W. Doroszewski. T. 1–2. Warszawa 1958–1969 – **SD**.
Słownik języka polskiego. T. 1–7. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Warszawa 1900–1927 – **SW**.
Słownik języka polskiego. Wyd. M. Orgelbrand. Wilno 1861 – **SWil**.
Słownik polszczyzny XVI wieku. T. 1–26. Wrocław 1966–1998 – **SXVI**.
Słownik prasłowiański. Red. F. Sławski. T. 1–7. Wrocław 1974–1995 – **SPrsł**.
Słownik staropolski. T. 1–10. Red. S. Urbańczyk. Warszawa 1953–1993 – **SStp**.

¹⁰ J. Bartmiński: *Styl potoczny*. W: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2: *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Wrocław 1993, s. 120.

Słownik współczesnego języka polskiego. Red. B. Dunaj. T. 1–2. Warszawa 1996 – **SWJP**.

Uniwersalny słownik języka polskiego. Red. S. Dubisz. Warszawa 2003 – **USJP**.

Literatura

Apresjan J.: *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Wrocław 2000.

Bartmiński J.: *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*. W: *Językowy obraz świata*. Red. J. Bartmiński. Lublin 1999.

Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. T. 2: *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Wrocław 1993.

Kleszczowa K.: *Stabilne w żywiole przemian. Ze studiów nad historią polskich przymiotników*. W: *Język polski w perspektywie diachronicznej i synchronicznej*. Red. K. Maćkowiak, C. Piątkowski. Zielona Góra 2004.

Kleszczowa K.: *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*. Katowice 2003.

Pastuchowa M.: *Leksykalizacja jako zjawisko wieloprzyczynowe*. In: „Is-sledowanija po slawjanskim jazykam”, Vol. 10. Seul 2005.

Tokarski R.: *Słownictwo jako interpretacja świata*. W: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2: *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Wrocław 1993.

Zajda A.: *Studia z historii polskiego słownictwa prawniczego i frazeologii*. Kraków 2005.

Piotr Iwan

From the field of etymology and semantics
of the adjective *ciężki* (heavy)

Abstract

The author, referring to the etymology, shows the development of meanings and linguistic phenomena concerning the adjective *ciężki* (heavy). The metho-

dology chosen and analysis of the pra-Indoeuropean root **ten* allow for presenting the semantic field, around which the lexis deriving from the root and relations between meanings of such distant lexemes as *ciężki* (*heavy*), *wstęga* (*ribbon*), *ciągnąć* (*pull*) or *tęcza* (*rainbow*) was organized. A separate part of the work was devoted to the reflection concerning combinability and stability and/or changeability of lexical items.

Пётр Иван

К вопросу об этимологии и семантике
польского прилагательного *ciężki* (*тяжелый*)

Резюме

Автор, обращаясь к этимологии, показывает в своей статье развитие значений и языковые явления, касающиеся прилагательного *ciężki* (*тяжелый*). Принятая методология и анализ праяндооевропейского корня **ten* позволяет показать семантическое поле, вокруг которого организовывалась лексика, происходящая от этого корня, а также связи между значениями таких, казалось бы, отдаленных лексем, как *ciężki* (*тяжелый*), *wstęga* (*лента*), *ciągnąć* (*тянуть/продолжать*), *tęcza* (*радуга*). Отдельное место занимают в работе размышления на тему сочетаемости, а также стабильности и/или изменчивости лексических единиц.